

Buket BARAN

Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye (bukett.yalcin@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-6192-5766>

TUVA TÜRKÇESİNDE SÖZ BAŞI /t-/ SESİ*

Özet

Altay dillerinin sınıflandırılması ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar yapılırken çeşitli sesler ölçüt olarak kullanılmıştır. Bunlardan biri de söz başı /t-/ sesidir. Tuva Türkçesi söz başı /t-/ sesi genel Türk dili alanı içinde özel bir konum sergilemektedir, bunun bir Oğuz grubu etkisi mi yoksa Moğol dil etkisi mi olduğu konusu hâlâ açıklığa kavuşturulmuş değildir. Bu sebeple bu çalışmada Tuva Türkçesindeki /t-/ sesinin söz başındaki durumu incelemeye alınmış olup, söz başı /t-/ sesinin Moğol, Mançu-Tunguz, Kore, Japon ve Türk dili alanındaki durumundan bahsedilerek, Sibirya Türk lehçelerindeki durumu Tuva Türkçesi temelinde ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: /t-/ sesi, Tuva Türkçesi, Türk Dilleri, Altay Dilleri, Sibirya

Buket BARAN

Research Assistant, Ankara University, Social Science Institute, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Ankara, Türkiye (bukett.yalcin@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-6192-5766>

INITIAL PHONEM /T-/ IN TUVAN TURKISH

Abstract

Numerous studies have been done on the classification of Altai languages. In making these classifications, various phonemes were used as criteria. One of these is initial phonem /t-/. In Tuvan Turkish initial phonem /t-/ has a special position within the general Turkish language field. Whether this is an Oghuz group or Mongolian language is still unclear. For this reason, in this study, the situation of /t-/ phonem in Tuvan Turkish was taken into consideration and mentioning the position of /t-/ phonem in Mongolian, Manchu-Tunguz, Korean, Japanese and Turkish languages, and the situation in Siberian Turkish dialects will be examined in detail on the basis of Tuvan Turkish.

Keywords: / t- / phonem, Tuvan Turkish, Turkish Languages, Altaic Languages, Siberia

*Geliş Tarihi: 27 Temmuz 2022 – Kabul Tarihi: 1 Eylül 2022

Date of Arrival: 27 July 2022 – Date of Acceptance: 1 September 2022

Келген күні: 27 шілде 2022 ж. – Кабылданган күні: 1 қыркүйек 2022 ж.

Поступило в редакцию: 27 июль 2022 г. – Принято в номер: 1 сентябрь 2022 г.

GİRİŞ

Altay dil ailesi grubuna dâhil olup olmadıkları konusunda tartışması devam eden Kore ve Japon dilleri bir tarafa bırakılırsa, bugün Türk, Moğol ve Tunguz dillerinin birbirine uygunluğunu kurarken, birtakım önemli ses ölçütlerinin esas alındığı bilinmektedir [1, s. 2]. Bunlardan biri de söz başı /t-/ sesidir. Söz başı /t-/ sesi Türk dillerinin sınıflandırılmasında ölçüt olarak ele alınan önemli bir sestir. Bu bağlamda Tuva Türkçesi söz başı /t-/ sesi genel Türk dili alanı içinde özel bir konum sergilemektedir ve bu özel konumun bir Oğuz grubu etkisi mi yoksa Moğol dil etkisi mi olduğu konusu hâlâ açıklığa kavuşturulmuş değildir. Bu sebeple söz başı /t-/ sesinin Moğol, Mançu-Tunguz, Kore, Japon ve genel Türk dili alanındaki durumundan bahsedilerek, Kuzeydoğu Türk lehçelerindeki durumu Tuva Türkçesi temelinde ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Ramstedt Ana Altayca söz başı *t- sesinin Altay dillerindeki denkliklerini şu şekilde belirtmiştir [2, s. 38]:

Ana Altayca	Korece	Tunguzca	Moğolca	Türkçe
*t-	t-	t-	t-(ç-)	t-

Poppe, Ana Moğolcada (ve daha başka birkaç Altay dilinde) söz başı *t sesinin *i ve *ï önünde diğer ünlülerin önünde olduğundan daha başka türlü gelişme gösterdiğini söylemiştir [3, s. 12–13].

Poppe'ye göre *i veya *ï önündeki asli *t- Ana Moğolcada artık *ç olmuştur. Bu gelişme *t yoluyla meydana gelmiştir [3, s. 15]. Bununla beraber Yazılı Moğolca, Mançu-Tunguz dillerinin alt-güney gruplarında mesela Mançu ve Goldicede ayrıca Çuvaşçada da bu böyledir [3, s. 15]. Tunguzca (bütün ağızlarıyla), Türkçe (bütün dilleriyle) ve en azından bazı hâllerde Korece gibi birkaç dilde asli ünsüz /t/ korunmuştur [3, s. 15]. Beklenen ses /t/ yerine /ç/ sesinin bulunmasının, Tunguzca ve Türk dillerinde alıntı sözcüklerin bir göstergesi olduğunu, bahsi geçen denklikler belli etmektedir [3, s. 15]. Bu alıntılar Moğolcadan olmalıdır. Buna karşılık Mançu ve Moğolcada ödünçleme sözcüklerdeki /i/ önündeki /t/ bu dillerde /ti/ hecesi bulunmadığından /ç/ yoluyla muhafaza edilmiştir [3, s. 15].

Poppe'ye göre denklikler:

Ana Moğolca ve Yazılı Moğolca t

Mançuca ve Tunguzca (Evenki) *t*
Korece *t* ve *th*
Türkçe *t* ve (Güneybatı diyalektlerinde ve bazı diğer diyalektlerde
d) [3, s. 13].

1. Moğolca

Poppe Genel Moğolcadaki *t* ünsüzünün güçlü soluklu¹ bir dış ünsüzü olabileceğini belirtmiş ve Phags-pa yazısında *t* ünsüzü, soluklu bir ses olan *t'* Tibet karakteriyle gösterildiğine değinmiştir [4, s.102].

Halha, Ordos, Çakhar, Harçin ve bazı diğer diyalektlerde güçlü bir şekilde soluklanılır [4, s.102].

Söz başı *t*- sesi Doğu Moğolcasında solukludur. Diğer Moğol diyalektlerinde Doğu Moğolcasına göre daha az solukludur ya da soluklu değildir. Örneğin; Buryatçanın Aga, Tsongol ve Sartul diyalektlerinde soluklu (*t'*, *t'*, *t'*) iken, Alar, Ekhirit ve diğer bütün Batı Buryat diyalektlerinde ve aynı zamanda Kalmukçada soluklu değildir [4, s.102].

Orta Moğolcada söz başı **t*- sesinin ötümlüleşmesi sayılı durumlarda meydana gelmektedir: Phags-pa *deñri* cennet”, Halha *teñger* “cennet”, Phags-pa *doyid* “Budist rahip”, Halha *toeñ* “soylu Budist rahip” [4, s.103].

Monguor diyalektinde söz başı **t*- nin *d* ile sonuçlanması sınırlı sayıdaki sözcükte hecenin biri *s* ünsüzüyle devam ettiğinde ortaya çıkmaktadır [4, s.103].

Örnekler:

1. Yazılı Moğolca, Orta Moğolca *ta* “sen”, Dagur *tā*, Monguor, Ordos, Halha, Buryat, Kalmuk *ta*, Moğ. *to* (*tod*) [4, s.104].

2. Yazılı Moğolca *toya* “sayı”, Orta Moğolca *to'a~ to'o, to'an*, Dagur *tō*, Monguor *tōr*, Ordos, Halha, Buryat *tō*, Moğolca *toa*, Kalmuk *tōn*. [4, s.104].

3. Yazılı Moğolca *tobun* “beş”, Orta Moğolca *tobun*, Dagur *tāuñ*, Monguor *tāwēn*, Ordos *tawu*, Halha *tawa*, Buryat *tabañ*, Moğolca *tabun*, Kalmuk *taw* [4, s.104].

¹ Boğumlanması sırasında kendisi ile birlikte bir *h* soluk sesi duyuran ünsüze soluklu ünsüz denir [5, s.193].

4. Yazılı Moğolca *toyta-* “durmak”, Orta Moğolca *toyta-*, Monguor *tugu-*, Dagur *torta-* Ordos *dogto-*, Halha *dogtv-*, Buryat *togto-*, Kalmuk *tokt°* - “dümdüz durmak” [4, s.104].

5. Monguor *diese-* “müsade etmek”, Ordos *des-*, Halha *tes*, Güney Halha *des-*, Kalmuk *tes-* [4, s.104].

6. Monguor *dusā* “fayda”, Dagur *toso*, Ordos *dusa*, Halha *tussv*, Kalmuk *tes-*, Buryat *tuha*, Kalmuk *tusu^u* [4, s.104].

2. Mançu-Tunguzca

Tsintsius, *t-* sesinin bütün Mançu-Tunguz dillerinde söz başında bulunduğunu belirtmiştir [6, s.181].

Poppe de söz başı *t-* sesini Mançu ve Tunguz dillerinde *t* olarak göstermiş ve Mançu-Tunguz dilinin güney gruplarında (Mançu ve Goldi) *t-* sesinin *i* sesi önünde *ç* sesine dönüştüğünü belirtmiştir. Evenki ve Lamut diyalektlerinde ise *t-* sesi korunmuştur [3, s.13–15].

3. Korece

Koreli dilci W. Huh Orta Korece döneminde (15. yy) bulunan *t* ünsüzün zayıf (*t*), sert *t'* soluklu (*t^h*) olmak üzere üç türlü olduğunu belirtmiştir. Karşılaştırmalı Altay dilleri çalışmalarında Ana Altaycanın ses sisteminde *t-d* ötümlü-ötümsüz karşıtlığı olduğunu ilk kez Ramstedt ileri sürmüştür ve onunla aynı görüşte olan Poppe de Ana Altayca ile Korece’de şu denkliği kurmuştur:

Ana Altayca **t-*

Korece *t^h* - [7, s.67–69].

Eski Korecenin ünsüz sistemindeki en önemli sorun soluklu ünsüzlerin asli olup olmadığıdır. Bu sorunun çözümü için iki farklı metot uygulanmıştır. Bunlardan birisi Eski Orta Korece döneminde Çin alfabesiyle yazılmış yazılı Korece dil yadigârlarının ses sistemi bakımından araştırılarak, Eski Korecenin ünsüz sisteminin tasarlanması yolu olmuş ve araştırmalar sonucunda Korecede soluklu-soluksuz karşıtlığının aslen var olmadığını, Korecedeki soluklu seslerin Çincenin etkisiyle meydana geldiği belirtilmiştir [7, s. 68].

Ramstedt ile aynı görüşte olan Poppe Ana Altayca ile Korecenin patlayıcı sesleri için denklikler vermiştir. Poppe’ye göre Ana Altayca /*t/* ve

öğütmek” , Neg. *dukte-* , Ulç *duksin-*, “ Orok, Nanay. *du:-*, Mançu *du-* [8, s. 79].

Eski Jap. *tuk-u* ‘bitmek, tamamlamak’ , Eski T. *tüke-* “bitmek, sona ermek”, Moğ. *tegüs-* “bitmek, sona ermek” [8, s. 79].

Eski Jap. *to* ‘değirmen taşı’, Kor. *tol* “taş”, Eski T. taş “taş” , Moğ. *çilagun* “taş” [8, s. 79].

5. Türk Dili

Bir diş eti ünsüzü olan /t/ sesi ötümsüz bir sestir. Poppe’nin Ana Altayca için kurduğu söz başı /*t-/ ünsüzü Türk dilinde /t/’dir [3, s.13, 49]. İliç-Svitiç Ana Türkçede söz başında /t/ ve /d/ karşıtlığını kabul etmiş ve bu özelliğin çağdaş lehçelerden sadece Oğuz grubu ile Tuva ve Tofa (Karagas) Türkçelerinde korunduğunu belirtmiştir [9, s. 11, s. 37–44]. Bunların dışında kalan lehçelere bakıldığında kelime başında /d/ sesi bulunan az sayıda sözcük bulunmaktadır.

Karl Menges, Ana Türkçe ve Eski Türkçede söz başında /b/ dışında ötümlü ünsüz bulunmadığını belirtmiş olsa da Karakalpak, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde söz başında ötümlü ünsüzlerin bulunmasına bakarak Ana Türkçede de söz başında /d/, /g/ gibi ünsüzlerin bulunabileceğine dikkat çekmiştir [10, s.172].

Räsänen Ana Türkçede söz başında *t ünsüzü olduğunu belirtmiştir [11, s. 158].

Şçerbak da Ana Türkçede söz başında *t ünsüzü olduğunu belirtmiştir [12, s. 164].

5.1. Eski Türkçe

Gabain, Eski Türkçede söz başında /t/ sesi bulunduğunu; ayrıca ek başında da /t/ sesinin bulunduğunu belirtir. Örnekler: *taş* “taş” , *ter* “ter” , *tirig* ‘diri’, *toğ* “tok”, *tört* “dört” , *tut-* “tutmak” vb. [13, s.40].

Tekin, /t/ sesinin ötümsüz diş patlayıcısı bir ses olduğunu ve Eski Türkçede söz başı, söz içi ve söz sonunda bulunduğunu belirtir. Söz başındaki konumuna örnek olarak şu sözcükleri verir: *tām* “duvar” , *tañ* “tan”, *täbi* “deve”, *tär* “ter” gibi [14, s.66].

5.2. Çağdaş Türk Lehçeleri

5.2.1. Güney-Batı (Oğuz Grubu Türk Lehçeleri)

Kâşgarlı, Oğuz Türkçesinin en belirgin özelliklerinden birinin söz başı t-> d- değişimi olduğunu ifade ederken, Oğuzca olarak söz başı /t/’li

birçok örneğe de yer vermiştir [15, s. 80]. Kâşgarlı Mahmut'un eseri Divanü Lügati't-Türk'te *dakı* "dahi", *dede* "baba", *deve* "deve", *devey* "deve", *darı* "darı", sözcükleri Oğuzca ve Oğuzlarca kaydıyla /d/'li olarak geçerken, *takuk* "horoz", *tamak* "boğaz" (Oğuz, Kıpçak ve uyanlarca), *tamar* "damar" (Oğuzca), *tavar* "davar" (Oğuzca ve uyanlarca, *tegül* "değil" (Oğuzca), *telü* "ahmak" (Oğuzca), *tinma* "susma"(Oğuzlarca), *tön-* "dönmek" (Oğuzca), *tugrağ* "tuğra" (Oğuzca) sözcükleri de Oğuzca veya Oğuzlarca kaydıyla geçmektedir [15, s. 80].

Oğuz grubu Türk lehçelerinde söz başı t-/ d- değişimiyle ilgili de ayrıntılı çalışmalar bulunmaktadır. Akca, Eski Anadolu Türkçesinde söz başı t-/d- meselesini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır [16]. Hunutlunun da Oğuz Türkçesinde t-/ d- değişimiyle ilgili çalışması bulunmaktadır [17].

Söz başı *t-* sesi bugün Oğuz grubu Türk lehçelerinde farklı dağılımlar göstermektedir. Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinin standart türlerinde /t/'li kullanılan *tanı-*, *tap-*, *torpag*, *toy*, *tut*, *tük*, *tüken-*, *tülkü* sözleri Irak Türkmen ağızlarında da *t'*li olarak kullanılmaktadır [15, s. 81].

Oğuz grubu Türk lehçelerinin hemen hemen hepsinde /t/'li olarak karşımıza çıkan *tanrı* sözü, Güney Azerbaycan ağızlarında da /t/'li olarak fakat *tarı/tari* şeklinde kullanılmakta ve bu benzer kullanımların Doğu Anadolu ağızlarında da görüldüğü dikkati çekmektedir. Yine *tap*, *toyug*, *tülkü* sözleri de Güney Azerbaycan ağızlarında /t/'lidir. Bu sözlerin Horasan Türkçesi ağızlarında da büyük oranda /t/'li kullanıldığı görülür [15, s. 81].

Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinin standart türünde /t/'li olarak görülen dör "tör" Türkmen Türkçesinin Nohur ağızında ve Güney Azerbaycan ağızlarında /d/'li olarak görülmektedir [15, s. 81].

Modern Oğuz Türkçesinin standart türlerinin hepsinde /d/'ye gelişen söz başı /t/ örneklerinden bazıları şunlardır [15, s.81–82]:

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>Dağ</i>	<i>daa</i>	<i>dağ</i>	<i>da:ğ</i>
<i>Dalak</i>	<i>dalak</i>	<i>dalak</i>	<i>da:lak</i>
<i>Damak</i>	<i>damak</i>	<i>damak</i>	<i>damak</i>
<i>Damar</i>	<i>damar</i>	<i>damar</i>	<i>damar</i>
<i>Darı</i>	<i>darı</i>	<i>darı</i>	<i>darı</i>
<i>Dil</i>	<i>dil</i>	<i>dil</i>	<i>dil</i>

<i>dol-</i>	<i>dol-</i>	<i>dol-</i>	<i>dol-</i>
<i>Dört</i>	<i>dört</i>	<i>dört</i>	<i>dö:rt</i>
<i>Düş</i>	<i>düş</i>	<i>düş</i>	<i>düş</i>

Söz başı /t-/ sesi Modern Oğuz Türkçesinin standart türlerinde bazı kelimelerde korunurken bazılarında /d/'ye dönüşmüştür. Bir başka deyişle bu ses Türkiye, Gagauz, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde farklı yönlerde gelişmiştir [15, s. 88]:

OTü. /t-/ > T.T. /t-/ , Ga. T. /t-/ , Azb. T. /t-/ , Trkm T. /d-/

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>tak-</i>	<i>tak-</i>	<i>tah-</i>	<i>dañ/dak-</i>
<i>tep-</i>	<i>tep-</i>	<i>täp-</i>	<i>dep-</i>
<i>tepe</i>	<i>tepä</i>	<i>täpä</i>	<i>depe</i>
<i>ter</i>	<i>ter</i>	<i>tär</i>	<i>der</i>
<i>tık-</i>	<i>tık-</i>	<i>tıh-</i>	<i>dık-</i>
<i>tok</i>	<i>tok</i>	<i>toh</i>	<i>dok</i>

OTü. /t-/ > T.T. /t-/ , Ga. T. /t-/ , Azb. T. /d-/ , Trkm T. /t-/ [15, s. 89]:

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>tavşan</i>	<i>tauşam</i>	<i>dovşan</i>	<i>toşşan</i>
<i>tutsak</i>	<i>tutsak</i>	<i>dutsag/dustag</i>	<i>tussag</i>

OTü. /t-/ > T.T. /t-/ , Ga. T. /d-/ , Azb. T. /d-/ , Trkm T. /t-/ [15, s. 90]:

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>tart-</i>	<i>dart-</i>	<i>dart-</i>	<i>tart-</i>

OTü. /t-/ > T.T. /t-/ , Ga. T. /t-/ , Azb. T. /d-/ , Trkm T. /d-/ [15, s. 90]:

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>taban</i>	<i>taban</i>	<i>daban</i>	<i>da:ban</i>
<i>taş</i>	<i>taş</i>	<i>daş</i>	<i>da:ş</i>
<i>tuz</i>	<i>tuz</i>	<i>duz</i>	<i>du:z</i>

OTü. /t-/ > T.T. /t-/ , Ga. T. /d-/ , Azb. T. /d-/ , Trkm T. /d-/ [15, s. 91]:

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>tan</i>	<i>dan</i>	<i>dan</i>	<i>dañ</i>
<i>tat-</i>	<i>dat-</i>	<i>dad-</i>	<i>da:t-</i>

OTü. /t-/ > T.T. /d-/, Ga. T. /d-/, Azb. T. /d-/, Trkm T. /t-/ [15, s. 91]:

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>dal</i>	<i>dal</i>	<i>dal</i>	<i>tal</i>
<i>dam</i>	<i>dam</i>	<i>dam</i>	<i>ta:m</i>
<i>dirsek</i>	<i>dirsek</i>	<i>dirsäk</i>	<i>tirsek</i>
<i>doksan</i>	<i>doksan</i>	<i>dohsan</i>	<i>toğsan</i>

OTü. /t-/ > T.T. /d-/, Ga. T. /d-/, Azb. T. /t-/, Trkm T. /d-/ [15, s. 92]:

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>doku-</i>	<i>doku-</i>	<i>tohu-</i>	<i>doka-</i>
<i>dokun-</i>	<i>dokun-</i>	<i>tohun-</i>	<i>*deg-</i>

OTü. /t-/ > T.T. /d-/, Ga. T. /t-/, Azb. T. /d-/, Trkm T. /d-/ [15, s. 93]:

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>dayı</i>	<i>tayka</i>	<i>dayı</i>	<i>da:yı</i>

OTü. /t-/ > T.T. /d-/, Ga. T. /d-/, Azb. T. /t-/, Trkm T. /t-/ [15, s. 94]:

Türkiye T.	Gagauz T.	Azerbaycan T.	Türkmen T.
<i>dik-</i>	<i>dik-</i>	<i>tik-</i>	<i>dik-</i>
<i>dikiş</i>	<i>dikiş</i>	<i>tikiş</i>	<i>tikin</i>

5.2.2. Güney-Doğu (Uygur-Karluk Grubu Türk Lehçeleri)

Uygur Türkçesinde Eski Türkçedeki söz başı /t/ sesi genel olarak korunmaktadır ancak söz başı t- ünsüzü ön ünlülü sözcüklerde kendinden sonra gelen /ş/ ünsüzünün etkisiyle ç- sesine dönüşmektedir. Örnekler: ET *tış* = Uyg. T. *çiş*, ET *tışı* = Uyg. T. *çışı* ‘dişi’, ET *töşek* = Uyg. T. *tüşek/çüşek* ‘minder’, ET *tüş* = Uyg. T. *çüş*, ET *tüş-* = Uyg. T. *çüş-* ‘inmek, düşmek’, ET *tê-* = Uyg. T. *dê-* ‘söylemek’ vb. [18, s. 96].

Özbek Türkçesinde Eski Türkçedeki söz başı /t/ sesi çoklukla korunmaktadır; ancak birkaç sözcükte t > d değişimi olmuştur. Örnekler: ET *tut-*, Özb. *tut-* ‘tutmak’; ET *tap-*, Özb. *tap-* ‘bulmak’; ET *tört*, Özb. *tört*; ET *tê-*, Özb. *dê-* ‘söylemek’; ET *teñiz*, Özb. *deñiz* ‘deniz’ vb. [10, s. 208, s. 96].

5.2.3. Kuzey-Batı (Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri)

Oğuz grubu Türk lehçeleri özelliklerinden biri olan Eski Türkçe söz başı t- > d- gelişmesi Kıpçak Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri değildir. Codex Cumanicus’ta görülen d-’li örnekler genellikle çok kullanılan veya yabancı sözlerde geçenlerdir ve bu durum Batı Karaim diyalekti için de böyledir. Arap harfli eserlerde d-’li şekiller görülmekle

birlikte bunların bir kısmında Türkmençe kaydı vardır. Bunların dışında kalanları bir lehçe karışıklığı veya istinsah özelliği olarak kabul edebilir [19, s. 18].

Eski Türkçe söz başı t- sesinin d- sesine gelişimi Karakalpak Türkçesinde yaygın olarak görülmektedir fakat daha sonra başka Türk lehçelerinde de görülmüştür [11, s.158].

5.2.4. Kuzey-Doğu (Sibirya Grubu Türk Lehçeleri)

5.2.4.1. Saha Türkçesi

Eski Türkçe söz başı /t/ ünsüzü Saha Türkçesinde sistemli bir şekilde korunmuştur. Fakat /t-/'nin /d-/'ye geliştiği birçok sözcük de bulunmaktadır. Saha Türkçesindeki bu /t- / > /d- / gelişimi Moğolcanın etkisiyle ortaya çıkmış olabilir [20, s. 299].

Baraşkov Saha Türkçesi ağızlarının fonetik özelliklerini değerlendirdiği çalışmasında /t'/li ve /d'/li varyantları bulunan şekillerin genellikle Moğol kökenli sözcüklerde ortaya çıktığını belirtmiştir [21, s. 155].

5.2.4.2. Altay Türkçesi

Eski Türkçe söz başı /t/ ünsüzü Altay Türkçesinde sistemli bir şekilde korunmuştur. Kuzey Altay ağızlarından Kumandı ağızında bir örnekte /t- / > /d- / gelişmesi görülmektedir: Eski T. taş > Kumandı. daş “taş” [20, s. 299].

5.2.4.3. Hakas Türkçesi

Eski Türkçe söz başı /t/ ünsüzü Hakas Türkçesinde de sistemli bir şekilde korunmuştur. Baskakov Hakas Türkçesinde söz başı /t/ ünsüzünün Tuva Türkçesindeki gibi soluklu bir ünsüz olmadığını belirtmiştir [22, s. 30].

5.2.4.4. Şor Türkçesi

Eski Türkçe söz başı /t/ ünsüzü Şor Türkçesinde de sistemli bir şekilde korunmuştur [23, s.17].

5.2.4.5. Tofa Türkçesi

Tuva Türkçesinde ve merkez ağızlarında /d'/li olan sözcükler Tofa Türkçesinde seçime dayalı olarak /d/ ya da /t/ ile telaffuz edilir [24, s. 43]. Tofa Türkçesinde Eski Türkçe söz başı /t- / sesinin /d-/'ye dönüştüğü görülmektedir. Örneğin; dag “dağ” [25, s. 41].

5.2.4.6. Tuva Türkçesi

Eski Türkçe söz başı /t/ ünsüzü Tuva Türkçesinde /t/ ve /d/ olmak üzere iki şekilde gelişim göstermiştir. Tuva Türkçesinde /d/'li biçimlerin daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Tuva Türkçesinde söz başı /d/ ünsüzünün telaffuzu /t/ ile /d/ arasındadır [24, s.70].

Palm'bah ve İshakov Tuva Türkçesindeki /d/ ünsüzünü /t^d/ olarak göstermişlerdir [26, s. 254]. İshakov /t-/ünsüzünün Tuva Türkçesi yazı sisteminde Türk lehçelerinde /d/ ünsüzünü gösteren д ile gösterildiği için bugün Tuvalar arasında bu sesin telaffuzunun giderek ötümlü /d/'ye doğru kaymakta olduğunu belirtmiştir. Tuva yazı dilinde /t/ söz başında olduğunda ise güçlü bir soluk ile telaffuz edilir. İshakov bu soluklu /t/ sesini /t^h/ olarak göstermiştir [24, s. 93].

Castrén, *Versuch einer koibalischen und karagassischen sprachlehre* adlı çalışmasında günümüz Tuva Türkçesinde d (д) ile verilen sözcükleri, t ve t ile göstermiştir [27].

Katanov'un *Opıt izsledovaniya uryanxayskogo yazıka s ukazaniyem glavneyşix rodstvennix otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskogo kornya* başlıklı çalışmasında da günümüz Tuva Türkçesinde d (д) ile verilen sözcükler, t (т) ile verilmiştir [28].

Radloff'un *Proben*'inde de günümüz Tuva Türkçesinde d (д) ile verilen sözcükler, t ile verilmiştir. Örneğin; *til* "dil", *taş* "taş", *tos* "dokuz", *tal* "dal", *temir* "demir gibi [29]

Tuva Türkçesinde Kiril temelli Tuva alfabesiyle basılmış eserlerde d (д) ile gösterilirken, Latin temelli alfabeye basılmış eserler t ile gösterilmiştir. Örneğin; *tan* "tan", *teeş* "için", *tuman* "duman" vb. [30].

5.2.4.6.1. Tuva Türkçesi Ağzları

Çöön-Xemçik ve Süt-Xöl ağzlarında Standart Tuva Türkçesinde /t/ ünsüzü ile olan sözcükler /d/ ünsüzü ile karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; St. Tuva T. *tük* "tüy" ~ Çöön-Xemçik, Süt-Xöl *dük* "tüy" gibi [31, s. 32].

Bii-Xem ağzında Standart Tuva Türkçesinde /d/ ünsüzü ile olan sözcükler daha güçlü telaffuz edilen /t/ ünsüzü ile söylenmektedir. Örneğin; St. Tuva T. *demisel* "mücadele" ~ Bii-Xem *temisel* "mücadele" gibi. Aynı zamanda Standart Tuva Türkçesinde /t/ ünsüzü ile olan sözcükler /d/ ünsüzü ile karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; St. Tuva T. *ton* "elbise" ~ Bii-Xem *don* "elbise" gibi [31, s. 42].

Barın-Xemçik ve Bay-Tayga ağızlarında da Standart Tuva Türkçesinde /d/ ünsüzü ile olan sözcükler /t/ ünsüzü ile karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; St. Tuva T. *dahya* ~ Barın-Xemçik-Bay-Tayga *taya* “elbise” gibi [31, s. 46].

Möñgün Tayga ağızında Standart Tuva Türkçesinde /d/ ünsüzü ile olan sözcükler daha güçlü telaffuz edilen /t/ ünsüzü ile söylenmektedir. Örneğin; St. Tuva T. *demdek* “işaret” ~ Möñgün T. *temdek* “işaret”, St. Tuva T. *dit* “melez ağacı” ~ Möñgün T. *tıt* “melez ağacı” gibi [31, s. 52].

Kaa-Xem, Tandı, Tes-Xem ve Erzin ağızlarında Standart Tuva Türkçesinde /d/ ünsüzü ile olan sözcükler daha güçlü telaffuz edilen /t/ ünsüzü ile söylenmektedir. Örneğin; St. Tuva T. *dürgen* “hızlı” ~ Kaa-Xem, Tandı, Tes-Xem ve Erzin. *türgen* “hızlı” gibi. Aynı zamanda Standart Tuva Türkçesinde /t/ ünsüzü ile olan sözcükler /d/ ünsüzü ile karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; St. Tuva T. *ton* “elbise” ~ Kaa-Xem, Tandı, Tes-Xem ve Erzin. *don* “elbise” gibi [31, s. 55-57, 69].

Toju ağızında Standart Tuva Türkçesinde /d/ ünsüzü ile olan sözcükler daha güçlü telaffuz edilen /t/ ünsüzü ile karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; St. Tuva T. *doj* “toy” ~ Toju. *toj* “toy”, *demdek* “işaret” ~ Toju. *temdek* “işaret” gibi [31, s. 75].

Moğolistan’da konuşulan Duha ağızında ise bir diş eti ünsüzü olan /t/ güçlü bir fonemdir. Söz başında (t^h) güçlü soluklanılarak telaffuz edilir. Örneğin; t^hebe “deve”, t^habak “tabak”, t^hın “nefes” [32, s. 42].

5.2.4.7. Sibirya Grubu Türk Lehçelerindeki Denklikler

ET. /t-/ > Tuva T. /t-/, Tofa T. /t-/ , Saha T. /t-/, Hakas. T. /t-/, Alt T. /t-/ [20, s. 300–301].

Tuva T.	Tofa T.	Saha T.	Hakas T.	Altay T.
<i>tos</i>	<i>tos</i>	<i>toğus</i>	<i>toğıs</i>	<i>toyıs</i>
<i>tap-</i> “bulmak”	<i>tap-</i>	<i>tap-</i> “isabet etmek”	<i>tap-</i>	<i>tap-</i>
<i>tin</i> “nefes”	<i>tin</i>	<i>ti:n</i>	<i>tin</i> “nefes”	<i>tin</i> “nefes”

ET. /t-/ > Tuva T. /d-/, Tofa T. /t-/~/d-/ , Saha T. /t-/, Hakas. T. /t-/, Alt T. /t-/ [20, s. 301–302].

Tuva T.	Tofa T.	Saha T.	Hakas T.	Altay T.
<i>daş</i> “taş”	<i>taş</i>	<i>ta:s</i>	<i>tas</i>	<i>taş</i>
<i>demir</i>	<i>demir</i>	<i>timir</i>	<i>timir</i>	<i>temir</i>
<i>damır</i> “damar”	-	<i>tumir</i>	<i>tamir</i>	<i>tamir</i>

ET. /t-/ > Tuva T. /d-/~ /t-/, Tofa T. /d-/ , Saha T. /d-/, Hakas. T. /t-/, Alt T. /t-/~ /d/ [20, s. 303].

Tuva T.	Tofa T.	Saha T.	Hakas T.	Altay T.
<i>tereñ</i> “derin”	<i>dereñ</i>	<i>diriñ</i>	<i>tireñ</i>	<i>tereñ</i>
<i>de-</i>	<i>di-</i>	<i>die-</i>	<i>tĩ-</i>	<i>de-</i>

6. ÖRNEKLER:

PTürk /*t-/ , PMoğ. /*t-/ , PTung. /*t-/

ET. /t-/ > Tuva T. /t-/, Tof. /t-/, /d-/, Hks. /t-/, Alt. /t-/, Sah. /t-/, Dolg. /t-/

1) * *t'ibje* “deve” Tung. **tibja*; Moğ. **teme-yen*; Tür. **debe*.

PTung. **tibja* “erkek geyik”: Evk. *tiŋer*; Ulç. *taña*; Orç. *tipaŋa*.

PMoğ. **teme-yen* “deve” OMoğ. *teme'en temejen temē , tāmēn tāmən, timen*;

YMoğ. *temege(n)*; Hal. *temēn*; Bur. *temē(n)*; Kalm. *temen*; Ord. *temē(n)*;

Mog. *temə*; Dag. *temē*; Şiray-Uyg. *temen*; Mongr. *timēn , tāmēn*.

PTürk. **debe* “deve” ET. *tebe* (Orhon.), *teve* (Es.Uyg); Karah. *teve* (tevej)

(MK); Türk. *deve*; Gag. *deva*; Azb. *deva*; Trkm. *düye*, Sal. *töye, töüve, tüvi*;

Özb. *tuya*; Uyg. *töge*; Krm. *tüye, deve*; Tat. *düye*; Başk. *düye*; Kırg. *tō*; Kaz.

tüye; KBalk. *tüye*; KKalp. *tüye*; Kum. *tüye*; Nog. *tüye*; SUyg. *te, ti*; Çuv.

tə^hve; Hks. *tibe*; Alt. *tō, tebe*; Tof. *tebe*; Sah. *taba* ‘rengeliği’; Dolg. *taba*

‘rengeliği’ [33, s. 1424–1425]. Tuv. *teve* (TuvRuSl, 409).

2) * *tañnu* “anlatmak, saymak”, Tung. **tañ*; Moğ. **tañna-*; Tür. **tanu-*.

PTung. **tañ* “okumak, saymak”: Evk. *taŋ*; Ulç. *taña*; Orç. *tañä-, tañi-*,

Neg. *tāñ-*

PMoğ. **tañna-* “aramak”; YMoğ. *tañna-*; Hal. *tagna-*; Bur. *tagna-*; Dag.

tanslā-; Şiray-Uyg. *tangə-*; Mongr. *tangə-*

PTürk. **tanu-* “bilmek, tanımak”; Karah. *tanu-*; Türk. *tanı-*; Gag. *tanı-*;

Azb. *tanı-*; Trkm. *tanı-*, Sal. *tanı-, ta:nı-*; Özb. *tanı-*; Uyg. *tanı-, tonu-*; Krm.

tanı-; Tat. *tanı-*; Başk. *tanı-*; Kırg. *tanı-*; Kaz. *tanı-*; KBalk. *tanı-*; KKalp.

tanı-; Kum. *tanı-*; Nog. *tanı-*; SUyg. *tanı-*; Çuv. *tin* “bilirkişi, tanık”; Hks.

tanı-; Alt. *tanı-*; Tof. *tanı-* [33, s.1399-1400]; Tuv. *tanı-* (TuvRuSl, 406).

3) * *tiopé* “aramak”, Tung. ---; Moğ. **taya-*; Tür. **tāp-*; Jpn. *təp-*; Kor.

toph-

PTung. ---

PMoğ. * *taya-* “tahmin etmek” OMoğ. *ta'a* “şüphe”; YMoğ. *taya-*; Hal. *tā-*; Ord. *tā-*; Bur. *tā-*; Dag. *tauli, taul* “bulmaca”; Şiray-Uyg. *tā-*; Mongr. *tā-*
PTürk. * *tāp-* “bulmak”; ET *tap-*; Karah. *tap-*; Türk. *tap-* (*ağızlarında*); Azb. *tap-*; Trkm. *tap-*, Sal. *ta'p-*; Özb. *təp-*; Uyg. *tap-*; Krm. *tap-*; Tat. *tap-*; Başk. *tap-*; Kırg. *tap-*; Kaz. *tap-*; KBalk. *tap-*; KKalp. *tap-*; Kum. *tap-*; Nog. *tap-*; SUyg. *tap-*; Çuv. *top-*; Hks. *tan-*; Şor. *tap-*; Alt. *tap-*; Sah. *tap-* “hedefe vurmak”; Tof. *tū'p-* [33, s. 1436]; Tuv. *tp-* [TuvRuSl, 428].

4) * *tori-* “doğmak, çiftleşmek”, Tung. **tur-*; Moğ. **töre-*; Tür. **töre-*, Jpn. *turu-(m)p-*
PTung. **tur-* “doğmak, büyümek”: Evk. *turku-*; Man. *tuçi-*
PMoğ. **töre-* “doğmak”; OMoğ. *tore-*; YMoğ. *töre-, törü-*; Hal. *törö-*; Bur. *türe-*; Kalm. *tör-*-Dag. *turu-*; Şiray-Uyg. *törö:-*; Mongr. *turo-*
PTürk. **töre-* “doğmak”; ET. *törü-* Karah. *törü-*; Türk. *türe-*; Azb. *törä-*; Trkm. *döre-*; Krm. *töre-*; Tat. *türe-*; Kırg. *törö-*; KKalp. *döre-*; Hks. *töre-*; Alt. *törö-*; Tof. *dörü-*; Sah. *törö:-*; Dolg. *törö:-* [33, s. 1462]; Tuv. *törü-* [TuvRuSl, 420].

PTürk /t-*/ , PMoğ. /**t-*/ , PTung. /**t-*/**
ET. /*t-*/ > Tuva T. /*d-*/, Tof. /*d-*/

5) * *tirge-* “kaçmak”, Tung. **tirgī-*; Moğ. **terge-*; Tür. **tēr-*
PTung. * *tirgī-* “hızlıca yürümek”: Evk. *tirgī-*; Man. *çir-*
PMoğ. **tergil-* “koşmak, kaçmak”; YMoğ. *tergil-*; Hal. *teregle-*; Bur. *teryel-*; Kalm. *tergl-*-Dag. *tergul-*
PTürk. **tēr-* “kaçmak”; ET. *tez-* Karah. *tez-*; Türk. *tez-*; Azb. *tāz-*; Trkm. *tez-*; Uyg. *tāz-*; Hks. *tis-*; Alt. *törö-*; Tof. *des-*; Sah. *tehi-*; Dolg. *tehi-* [33, s.1429]; Tuv. *des-* [TuvRuSl, 159].

PTürk /d-*/**
ET. /*t-*/ > Tuva T. /*t-*/, Tof. /*t-*/ , Hks. /*t-*/ , Alt. /*t-*/, Sah. /*t-*/ , Dolg. /*t-*/

6) PTürk. **dök-* “dökmek”; ET. *tök-*; Karah. *tök-*; Türk. *dök-*; Gag. *dök-*; Azb. *tök-*; Trkm. *dök-*; Sal. *tü'-*; Özb. *tok-*; Uyg. *tök-*; Krm. *tök-*; Tat. *tük-*; Başk. *tük-*; Kırg. *tök-*; KKalp. *tök-*; Kum. *tök-*; S.Uyg. *tök-*; Hks. *tök-*; Alt. *tök-*; Tof. *tö'k-*; Sah. *tox-*; Dolg. *tok-* [33, s. 1375]; Tuv. *tö'k-* [TuvRuSl, 417]

PTürk /*d-/ , PMoğ. /*t/

ET. /t-/ > Tuva T. /t-/ , Tof. /t-/ , Hks. /t-/ , Alt. /t-/ , Sah. /t-/ , Dolg. /t-/

7) * *tero* “kel, dazlak”, Moğ. **tar-*; Tür. **dar-*.

PMoğ. **tar-* “kel olmak”; OMoğ. *tarasun* “kel”; YMoğ. *tar*; Hal. *tar*

PTürk. **dar* “kel, dazlak”; ET. *taz*; Karah. *taz*; Türk. *daz-*; Azb. *daz*; Sal. *taz*; Özb. *təz*; Uyg. *taz*; Krm. *taz*; Tat. *taz*; Başk. *tad*; Kırg. *taz*; Kaz. *taz*; KBalk. *taz*; KKalp. *tanı-*; Nog. *taz*; Hks. *tas*; Şor. *tas*; Alt. *tas*; Tof. *tas* [33, s.1423]; Tuv. *tas* [TuvRuSl, 408].

PTürk /*d-/

ET. /t-/ > Tuva T. /t-/ , Tof. /d-/ , Hks. /t-/ , Alt. /t-/ , Sah. /t-/ , Dolg. /t-/

8) PTürk. **dod-* “doymak”; ET. *tod-*; Karah. *tod-*; Türk. *doy-*; Gag. *doy-*; Azb. *doy-*; Trkm. *doy-*; Sal. *toy-*; Özb. *toy-*; Uyg. *toy-*; Krm. *toy-*; Tat. *tuy-*; Başk. *tuy-*; Kırg. *toy-*; KKalp. *toy*; Kaz. *toy-*; Kum. *toy-*; S.Uyg. *toz-*; Hks. *tos-*; Alt. *toy-*; Tof. *do't-*; Sah. *tot-*; Dolg. *tot-* [33, s. 1377]; Tuv. *to't-* [TuvRuSl, 414].

PTürk /*d-/ , PMoğ. /*t-/ , PTung. /*t-/

ET. /t-/ > Tuva T. /d-/ , Tof. /d-/ , Trkm. /d-/ , Azb. /d-/

9) * *t'ābā* “ayak” Tung. **tabu-*; Moğ. **tabag*; Tür. **dāpan*.

PTung. **tabu* “kürklü ayakkabı”: Evk. *tawur*, *taubun*; Nan. *tewun*

PMoğ. **tabag* “ayak”; YMoğ. *tabay*; Hal. *tavag*; Bur. *tabgay*; Kalm. *taveg*; Ord. *tawag*; Mongr. *tawag*.

PTürk. **dāpan* “ayak, taban”; Karah. *taban*; Türk. *taban*; Gag. *taban*; Azb. *daban*; Trkm. *dāban*, Özb. *təbən*; Uyg. *tapan*; Krm. *taban*; Tat. *taban*; Başk. *taban*; Kırg. *taman*; Kaz. *taban*; KBalk. *taban*; KKalp. *taban*; Kum. *taban*; Nog. *taban*; SUyg *tawan*; Çuv. *toban*; Alt. *taman*; Tof. *daman*; [33, s. 1390] Tuv. *davan* [TuvRuSl, 140].

PTürk /*d-/ , PMoğ. /*d-/ , PTung. /*d-/

ET. /t-/ > Tuva T. /d-/ , Türk. /d-/ , Trkm. /d-/ , Azb. /d-/ , Gag /d-/

10) * *tōy* “dört” Tung. **dügin*; Moğ. **dörben*, *dö-çin*; Tür. **dört*.

PTung. **dügin* “dört”; Evk. *diyi*; Neg. *diyi*; Man. *duyn*; Nan. *dui*

PMoğ. *dörben, dö-çin “dört, kırk”; OMoğ. *dorben*; YMoğ. *dörben*; Hal. *dörev*; Bur. *dürben*; Kalm. *dörwn*; Ord. *dörwö*; Şiray-Uyg. *dörwen*; Mongr. *deran*

PTürk. *dört “dört”; ET. *tört*; Karah. *tört*; Türk. *dört*; Gag. *dört*; Azb. *dörd*; Trkm. *dört*, Özb. *tort*; Uyg. *tört*; Krm. *dört*; Tat. *dürt*; Başk. *dürt*; Kırg. *tört*; Kaz. *tört*; KBalk. *tört*; KKalp. *tört*; Kum. *dört*; Nog. *dört*; SUyg *dürt*; Hks. *tört*; Alt. *tört*; Sah. *tüört*; Dolg. *tüört* [33, s.1377–1378) Tuv. *dört* [TuvRuSl, 179].

PTürk /*d-/ , PMoğ. /*d-/

ET. /t-/ > Tuva T. /d-/ , Türk. /d-/ , Azb. /d-/

11) * tēru “toplamak”; Moğ. *darta-, dö-çin; Tür. *dēr-.

PMoğ. *darta- “toplamak”; YMoğ. *darta-*; Hal. *darta-*; Bur. *darsa-*

PTürk. *dēr-. “toplamak, derlemek”; ET. *ter-*; Karah. *tēr-*; Türk. *der-*; Azb. *dār-*; Trkm. *tir-*, Özb. *ter-*; Uyg. *terly-*; Tat. *tir-*; Başk. *tir-*; Kırg. *ter-*; KKalp. *ter-*; Nog. *ter-*; SUyg *ter-*; Hks. *tir-*; Alt. *ter-*; Sah. *teriy-*; Dolg. *teriy-*, Tuv. *deri-* [33, s.1367–1368].

PTürk /*d-/ , PTung. /*d-/

ET. /t-/ > Tuva T. /d-/ , Türk. /d-/ , Azb. /d-/ , Gag /d-/

12) * tel “dişi” Tung. *delku-; Tür. *dili

PTung. * *delku-* “evlilik düzenlemek”; Nan. *delxu*

PTürk. *dili “dişi, kadın”; ET. *tişi*; Karah. *tişi*; Türk. *dişi*; Gag. *dişi*; Azb. *dişi*; Krm. *dişi, tişi*; KBalk. *tişi*; Kum. *tişi*; SUyg *tese*; Hks. *tizi*; Şor. *tiji*; Alt. *tiji*; Sah. *tih*; Dolg. *tih*; [33, s. 1363] Tuv. *diji* [TuvRuSl, 161].

PTürk /*d-/ , PMoğ. /*d-/ , PTung. /*d-/

ET. /t-/ > Tuva T. /d-/ , Tof. /d-/ Sah. /d-/; Türk. /d-/ , Trkm. /d-/ , Azb. /d/, Gag /d-/

13) * tē- “söylemek” Tung. *de(b)-; Moğ. *dawu-; Tür. *dē-

PTung. * *de(b)-* “şarkı söylemek”; Evk. *dewey*; Man. *deyengu*

PMoğ. *dawu- “ses çıkarmak”; OMoğ. *dau'un* “şarkıcı”; YMoğ. *dayun*; Hal. *dū(n)*; Bur. *dū(n)*; Kalm. *dūn*; Ord. *dū(n)*; Şiray-Uyg. *dūn*; Mongr. *dū*

PTürk. **dē*- “söylemek, anlatmak” ; ET. *te*-; Karah. *te*-; Türk. *de*-; Gag. *de*-; Azb. *de*-; Trkm. *di*-, Özb. *de*-; Uyg. *de*-; Krm. *de*-; Tat. *di*-; Başk. *ti*-; Kırg. *te*-; Kaz. *de*-; KBalk. *de*-; KKalp. *de*-; Kum. *de*-; Nog. *de*-; SUyg *di*-; Hks. *te*-; Şor. *te*-; Alt. *de*-; Sah. *die*-; Dolg. *die*-; Tof. *de*-; Tuv. *de*- [33, s. 1358]

PTürk /t*-/ , PMoğ. /**t*-/ , PTung. /**t*-/
ET. /*t*-/ > Tuva T. /*d*-/, Ord. /*d*-/, Şiray-Uyg. /*d*-/**

14) **t* ‘iaka “tavuk, ördek” Tung. **tiaku*; Moğ. **takiya*; Tür. **tiakigu*.
PTung. **tiaku* “tavuk”; Evk. *tagçaqa*; Man. *çogo*; Nan. *çiço*
PMoğ. **takiya* “tavuk”; OMoğ. *takiya*; YMoğ. *takiya(n)* ; Hal. *taxā*; Bur. *taxā*; Kalm. *takā(n)*; Ord. *daḫā*; Şiray-Uyg. *daqa*; Mongr. *taGau*.
PTürk. **tiakigu* “tavuk”; ET. *taḫiyu*; Karah. *taqayu*; Türk. *tavuk*; Gag. *tauq*; Azb. *toyug*; Trkm. *towug*, Özb. *təwug*; Uyg. *toxa*; Krm. *tawuq*; Tat. *tawıq*; Başk. *tawıq*; Kırg. *to:k*; Kaz. *tawıq*; KBalk. *tawug*; KKalp. *tawıq*; Kum. *tawug*; Nog. *tawıg*; SUyg *taqayı*; Çuv. *toban*; Hks. *tayax*; Alt. *taqā*; Tof. *taqınaq*; [33, s. 1431] Tuv. *dagaa* [TuvRuSl, 141].

Doerfer bu sözcüğü yansıma kökenli sözcük olarak değerlendirse de Clauson /*gu*/ ses grubuyla biten eski bir hayvan ismi olarak değerlendirir [34, s. 468b].

PTürk /t*-/ , PMoğ. /**t*-/ , PTung. /**t*-/
ET. /*t*-/ > Tuva T. /*d*-/, Tof. T. /*d*-/, Ord. /*d*-/**

15) **t* ‘iuk’e “saç” Tung. **tiKi*; Moğ. **tokum*; Tür. **tūk*.
PTung. **tiKi* “tüy”; Evk. *tikikta*; Neg. *tikta*; Orç. *tikta*
PMoğ. **tokum* “eyer örtüsü”; OMoğ. *toxu*; YMoğ. *toqum* ; Hal. *toxum*; Bur. *toxum*; Kalm. *toxəm*; Ord. *doxom*; Şiray-Uyg. *toGom*; Mongr. *tuGun*.
PTürk. **tūk* “tüy”; ET. *tü*; Karah. *tü*; Türk. *tüy*; Gag. *tüy*; Azb. *tük*; Trkm. *tüy*, Özb. *tuk*; Uyg. *tük*; Krm. *tik*, *tuk* ; Tat. *tök*; Başk. *tök*; Kırg. *tük*; Kaz. *tük*; KBalk. *tük*; KKalp. *tük*; Kum. *tük*; Nog. *tük*; Çuv. *tə^wk*; Hks. *tük*; Alt. *tük*; Sah. *tū*; Dolg. *tū*; Tof. *dük* [32, s. 1442] Tuv. *dük* [TuvRuSl, 187].

7. SONUÇ

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde söz başı /*t*-/ sesinin gelişimine baktığımız zaman çok büyük farklılıklar görülmemektedir. Eski Türkçede söz başı /*t*-/ sesi genel olarak korunmuştur. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde

söz başı /t-/ sesi büyük çoğunlukla korunmuştur. Uygur-Karluk grubu Türk lehçelerinde de söz başı /t-/ sesi büyük çoğunlukla korunmuştur. Oğuz grubu Türk lehçelerinde söz başı /t-/ sesinin /d-/ sesine gelişim gösterdiği sözcükler bulunmaktadır. Sibiryaya grubu Türk lehçelerinden Hakas, Altay, Şor, Saha ve Dolgan Türkçelerinde söz başı /t-/ sesi genel olarak korunmuştur. Saha ve Dolgan Türkçelerinde /t-/ sesinin yalnızca bir örnekte (*die*- “demek”) /d-/ sesine gelişimi görülmektedir.

İshakov /t-/ ünsüzünün Tuva Türkçesi yazı sisteminde Türk lehçelerinde /d/ ünsüzünü gösteren д ile gösterildiği için bugün Tuvalar arasında bu sesin telaffuzunun giderek ötümlü /d/'ye doğru kaymakta olduğunu belirtmiştir. Castrén, Radloff ve Katanov'un eserlerine bakıldığında günümüz Tuva Türkçesinde /d-/ ünsüzü ile gösterilen sözcüklerin /t-/ sesiyle verildiği dikkati çekmektedir. Ayrıca Tuva Türkçesinde basılmış Latin harfli eserlerde günümüz Tuva Türkçesinde /d-/ ünsüzü ile gösterilen sözcüklerin /t-/ sesiyle verildiği de dikkati çekmektedir.

Tuva Türkçesi ağızlarında standart Tuva Türkçesinde söz başı /t-'li sözcükler /d-/ sesiyle karşımıza çıkmakta iken, söz başı /d-'li sözcükler /t-/ sesiyle karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türkçe söz başı /t-/ sesinin Tuva Türkçesinde /d-/ sesine gelişim gösterdiği örnekler oldukça fazladır, ancak /t-/ sesinin korunduğu örnekler de bulunmaktadır. Tuva Türkçesinde /t-/ sesinin /d-/ sesine gelişim gösterdiği örneklere bakıldığında Oğuz grubu Türk lehçelerinde de /d-/ sesine gelişim görülür. Ancak Oğuz grubu Türk lehçelerinde /t-/ sesinin korunduğu durumlarda da Tuva Türkçesinde /d-'ye gelişim görülmektedir. Bu tarz örneklerde bazı Moğol lehçelerinde (Ordos, Şiray Uygur) /d-/ sesine gelişim görülmektedir. Bunların dışında gerek Moğol gerekse Türk dilinin tamamında söz başı /t-/ sesinin korunduğu durumlarda Tuva Türkçesinde /d-/ sesine gelişim de görülmektedir.

Söz başı /t-/ sesinin yukarıda bahsedilen durumları göz önüne alındığında, Tuva Türkçesinin gerek genel Türk dili alanı içinde gerekse Altay dilleri içerisinde farklı bir konum sergilemekte olup, bu durumda hem Oğuz grubunun hem de Moğolcanın bir etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Kısaltmalar

Alt. = Altay Türkçesi	Neg. = Negidalca
Azb. = Azerbaycan Türkçesi	Mongr. = Monguorca
Başk. = Başkurt Türkçesi	Nog. = Nogay Türkçesi
Bur. = Buryatça	OMoğ. = Orta Moğolca
Çuv. = Çuvaş Türkçesi	Orç. = Oroçça
Dag. = Daurca	Ord. = Ordosça
Dolg. = Dolgan Türkçesi	Özb. = Özbek Türkçesi
ET. = Eski Türkçe	PMoğ. = Proto Moğolca
Evk. = Evenkice	PTung. = Proto Tunguzca
Gag. = Gagauz Türkçesi	PTürk = Proto Türkçe
Hal. = Halha Moğolcası	Sah. = Saha Türkçesi
Hks. = Hakas Türkçesi	Sal. = Salar Türkçesi
Kalm. = Kalmukça	SUyg. = Sarı Uygur Türkçesi
Karah. = Karahanlı Türkçesi	Şiray-Uyg. = Şiray Uygurca
Kaz. = Kazak Türkçesi	Şor. = Şor Türkçesi
KBalk. = Karaçay-Balkar Türkçesi	Tat. = Tatar Türkçesi
Kırg. = Kırgız Türkçesi	Tof. = Tofa Türkçesi
KKalp. = Karakalpak Türkçesi	Trkm. = Türkmen Türkçesi
Kor. = Korece	Tung. = Tunguzca
Krm. = Kırım Türkçesi	Tuv. = Tuva Türkçesi
Kum. = Kumuk Türkçesi	Tür. = Türkçe/Türk dili
Mog. = Mogolca	Türk. = Türkiye Türkçesi
Moğ. = Moğolca	Ulç. = Ulçça
Man. = Mançuca	Uyg. = Uygur Türkçesi
Jpn. = Japonca	YMoğ. = Yazılı Moğolca
TuvRuSl = TENİŞEV, E.R. (Red.) (1968) <i>Tuvinsko-russkiy slovar'</i> Moskva: İzdatel'stvo sovyetskaya entsiklopediya.	

Kaynakça

1. Barutcu, Sema. "Altayca Kelime Başı /p/" Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)1989, c. 3, s. ss.1-40.
2. Ramstedt, G. J. Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft, I Lautlehre, (Haz. Pentti Aalto), Helsinki. 1957.
3. Poppe, N. Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen, Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 1960.
4. Poppe, N. Introduction to Mongolian Comparative Studies, Helsinki. 1987.
5. Korkmaz, Z. Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK. 2010.
6. Tsintsius, Vera. Sravnitel'na fonetika tunguso-man'chzhurskikh yazıkov , Uchpedgiz, Leningrad. 1949.

7. Choi H.W. Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2010.
8. Tekin, Talat. Japonca ve Altay Dilleri, Ankara: Doruk Yayınları. 1993.
9. Şçerbak, A.M. Sravnitel'naya fonetika tyurkskix yazıkov, Leningrad: İzdatel'svo nauka Leningrad otdeleniye. 1970.
10. Tenişev, E.R. Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov: fonetika, Moskva: İzdatel'svo nauka, 1984; Tenişev, E.R. (Red.) Tuvinsko-russkiy slovar' , Moskva: İzdatel'stvo sovyetskaya entsiklopediya. 1968.
11. Räsänen, M. Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen, Helsinki. 1949.
12. Şçerbak, A.M. Sravnitel'naya fonetika tyurkskix yazıkov, Leningrad: İzdatel'svo nauka Leningrad otdeleniye. 1970.
13. Gabain, A. Von. Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
14. Tekin, T. Orhon Türkçesi Grameri, Ankara: TDK. 2016.
15. Erdem, Melek "Modern Oğuz Türkçesinde Söz Başı t ~ d" Çağdaş Türkoloji Araştırmaları (Yayına Hazırlayan Gülsüm Killi Yılmaz- Radion D. Sunçugaşev, Ankara-Abakan. 2014.
16. Akca, Hakan (2017) "Eski Anadolu Türkçesinde Kelime Başı T-/D- Meselesi", Türkbilig, 2017/34, s.7-24.
17. Hunutlu, Ümit (2018) "Türkçede K-> G- ve T-> D- Tonlulaşması Üzerine Düşünceler", TAED-63,2018, S161-186.
18. Karaşlar, Selda. "Altay Dillerinde /t/ Sesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2015. c. 8. s. 40, ss.93-101.
19. Karamanlioğlu, A.F. Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1994.
20. Killi, G. Kuzeydoğu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi, Danışmanı Doç. Dr. Sema Barutcu Özönder, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 1996.
21. Baraşkov, P.P. Fonetičeskaya osobennosti govorov yakutskogo yazıka, Yakutsk: Yakutskoye knijnoye izdatelstvo. 1985.
22. Baskakov, N.A. Grammatika hakasskogo yazıka, Moskva. 1975.
23. Dırenkova, N.P. Grammatika şorskogo yazıka, Moskva-Leningrad. 1941.
24. İshakov, F. G., Tuvinskiy yazık oçerk po fonetika, Moskova. 1957.
25. Rassadin, V.İ. Fonetika i leksika tofalarskogo yazıka, Ulan-Ude. 1971.
26. Palm'bah, A.A., İshakov, F.G., "Pridihatel'naya i nepridihatel'niye smıçniye soglasniye v tuvinskom yazıke", İsslodovaniye po sravnitel'naya grammatike tyurskix yazıkov I-fonetika, Moskva. 1955.
27. Castrén, M.A. Versuch einer koibalischen und karagassischen sprachlehre, St.Petersburg. 1857.
28. Katanov, N.F. Opıt izsledovaniya uryanxayskogo yazıka s ukazaniem glavneyşix rodstvennix otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskogo kornya, Kazan: Tipolitografiya Imperatorskago Kazanskago Universiteta. 1903.

29. Radloff, W. *Obraztsov narodnoy literaturı tyurksix naslediye plemen:nareçıye uryanytsev(soyotov), abakanskix tatar i karagasov, çast 9, St. Petersburg. 1907.*
30. Oxotnikov, S. vd. *Pioner, Moskva. 1931.*
31. Sat, Ş.Ç. *Tıva Diyalektologiya, Kızıl: Nom Ündürer Çeri. 1987.*
32. Ragagnin, E. *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia, Wiesbaden: Harrosowitz Verlag. 2011.*
33. Dıbo, A.; Starostin, S.A.; Mudrak, A. *An Etymological Dictionary of Altaic Languages, Brill. 2003.*
34. Clauson, S. Gerhard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford. 1972.*

Андатпа

Алтай тілдерінің классификациясы туралы көптеген зерттеулер жасалды. Бұл классификацияларды жасау кезінде критерий ретінде әртүрлі дыбыстар пайдаланылды. Соның бірі сөз басындағы /т-/ дыбысы. Тыва тіліндегі сөз басындағы /т-/ дыбысы жалпы түркі тілдерінің аймағында ерекше орын алады, ол оғыз әсері ме, әлде моңғол әсері ме, әлі күнге дейін түсініксіз. Осы себепті бұл зерттеуде тыва тіліндегі /т-/ дыбысының сөз басындағы жағдайы зерттеліп, моңғол, маньчжур-тунгуз, корей, жапон және түрік тілдеріндегі сөз басындағы /т-/ дыбысының жағдайы қарастырылады. Сонымен қатар Сібір түркі диалектілеріндегі жағдай тыва тілі негізінде жан-жақты түсіндіріледі.

Кілт сөздер: /т-/ дыбысы, тыва тілі, түркі тілдері, алтай тілдері, Сібір
(Букет БАРАН. ТЫВА ТІЛІНДЕГІ СӨЗ БАСЫНДАҒЫ /Т-/ ДЫБЫСЫ)

Аннотация

Проведены многочисленные исследования по классификации алтайских языков. При составлении этих классификаций в качестве критериев использовались различные фонемы. Одной из таких фонем является /т-/ в начале слова. В тувинском языке фонема /т-/ в начале слова занимает особое место в общетюркском языковом поле. Является ли это влиянием огузской группы или влиянием монгольского языка, до сих пор неясно. По этой причине в данном исследовании рассмотрена фонема /т-/ в начале слова в тувинском языке и фонема /т-/ в начале слов в монгольском, маньчжуро-тунгузском, корейском, японском и тюркских языках. Также в данной статье будет проанализировано положение Сибирских тюркских диалектов на основе тувинского языка.

Ключевые слова: фонема /т-/, тувинский язык, тюркские языки, алтайские языки, Сибирь
(Букет БАРАН. ФОНЕМА /Т-/ В НАЧАЛЕ СЛОВА В ТУВИНСКОМ ЯЗЫКЕ)